

Cahiers du CEFRES

N° 13, Politika paměti

Françoise Mayer (Ed.)

Pierre NORA

Mezi paměti a historií

Référence électronique / electronic reference :

Pierre Nora, « Mezi paměti a historií », Cahiers du CEFRES. N° 13, Politika paměti (ed. Françoise Mayer).

Mis en ligne en janvier 2012 / published on : january 2012

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c13/nora_1998_mezi_pameti_historii.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Mezi pamětí a historií

Problematika míst

Pierre Nora

I. KONEC HISTORIE-PAMĚTI

Zrychlení historie. Je třeba uvědomit si, co tento výraz přesně znamená, a to nejen jako metafora: stále rychlejší přepadání do minulosti, která je s konečnou platností mrtvá, celkové vnímání každé věci jako zmizelé – porušení rovnováhy. Vytrhávání toho, co ještě zůstávalo živé v hřejivé tradici, v němotě zvyku, v opakování toho, co jsme zdědili po předcích, pod tlakem hlubokého citu pro dějiny. Osvojování si vědomí sebe sama ve znamení minulého, dokončování něčeho odevždy započatého. O paměti se tolik mluví jen proto, že už žádná není.

Zvědavost ohledně míst, v nichž krystalizuje a do nichž se utíká paměť v tomto konkrétním okamžiku naší historie. Okamžik klíčový, v němž se vědomí rozchodu s minulostí mísí s pocitem rozervané paměti; kde však tato trhlina probouzí ještě dost paměti na to, aby mohl být nastolen problém jejího vtělení. Pocit kontinuity se stává usazeninou, shromážděnou v určitých místech. Místa paměti existují proto, že už neexistují prostředí paměti.

Pomysleme na nenávratné zmrzačení, které představoval konec sedláků, této pospolitosti paměti v pravém slova smyslu, jež se stala módním předmětem historického zkoumání právě ve chvíli, kdy průmyslový růst dosáhl svého vrcholu. Toto ústřední zhroucení naší paměti je přesto jen příkladem. V jediném kole se roztočil celý svět, prostřednictvím dobře známého fenoménu šířící se světovosti, demokratizace, vlivu na velké masy lidí, rostoucí důležitosti médií. Na okraji tohoto procesu pak nezávislost nových národů vtáhla do historičnosti společnosti, které z jejich etnologického spánku probudilo již koloniální násilí. A do téhož pohybu vnitřní dekolonizace vstoupila všechna etnika, skupiny, rodiny se silným kapitálem paměti a slabým kapitálem historie. Konec společenství paměti, například všech těch, která zajišťovala uchovávání a předávání hodnot, ať jimi byla církev nebo škola, rodina nebo stát. Konec ideologií paměti, například všech těch, které zajišťovaly pravidelný přechod z minulosti do budoucnosti nebo označovaly momenty minulosti, které bylo třeba uchovat vzhledem k přípravě budoucnosti, ať už jde o reakci, pokrok, či dokonce revoluci. A mnohem více než to: samotný způsob historického vnímání se za pomoci médií nesmírně rozpíná, přičemž paměť, soustředěná na dědictví toho, s čím je důvěrně obeznámena, ustupuje efemérnímu škraloupu aktuálnosti.

Zrychlení: popsáný fenomén je posledním krokem, jenž nám brutálně zjevuje rozsah vzdálenosti mezi opravdovou pamětí, společenskou a nedotknutou, jejíž model představovaly tak zvané primitivní či archaické společnosti, které si s sebou odnesly její tajemství – a historií, která je tím, v co minulost přetvářejí naše společnosti odsouzené k zapomínání procesem neustálé změny. Mezi celistvou, vládnoucí pamětí, která si není vědoma sebe sama, pamětí uspořádávající a všemocnou, spontánně aktualizující, pamětí bez minulosti, která věčně obnovuje dědictví tím, že dávnou dobu předků klade až do věku hrdinů, počátků a mýtu – a pamětí naší, která je pouze historií, stopou a tříděním. Tato vzdálenost se dále prohlubovala v té míře, v níž si lidé přiznávali právo, moc, a dokonce povinnost změny, a to měrou od počátku moderní doby stále rostoucí. Tato vzdálenost dnes dospěla do svého křečovitého posledního stadia.

Toto vytržení paměti dobytčím a vykořeňujícím tlakem historie jako by způsobovalo zjevení: rozlomení velmi starého pouta totožnosti, konec toho, co prožíváme jako samozřejmé: shody historie a paměti. Skutečnost, že ve francouzštině existuje jen jediné slovo pro označení žitých dějin a intelektuální operace, která jim propůjčuje srozumitelnost (což Němci rozlišují slovy *Geschichte* a *Historie*, tedy *dějiny* a *historie*), tato často zdůrazňovaná nedostatečnost jazyka, zde vydává svou hlubokou pravdu: pohyb, jenž nás unáší, je stejné povahy jako pohyb zobrazení tohoto pohybu. Kdybychom ještě obývali svou paměť, nepotřebovali bychom jí zasvětit určitá místa. Taková místa by neexistovala, protože by neexistovala paměť stržená historií. Každé gesto, včetně toho nejobyčejnějšího, by bylo prožíváno jako nábožné opakování toho, co se dělá od věků, v tělesné totožnosti úkonu a smyslu. Jakmile se objeví stopa, vzdálenost, zprostředkování, nejsme již v pravé paměti, ale v historii. Pomysleme na Židy, uzavřené v každodenním rituálu tradice. Jejich ustavení se jakožto „lidu paměti“ vylučovalo starost o historii až do té chvíli, kdy jim otevření se modernímu světu vnutilo potřebu mít historiky.

Paměť, historie: nejde vůbec o synonyma, a my si uvědomujeme, že stojí v každém bodě proti sobě. Paměť je život, který vždy nesou skupiny živých, a právě proto je v neustálém vývoji, otevřena dialektice vzpomínky a za-

pomnění, nevědomá ohledně svých postupných deformací, vydána každému užítí a zneužití, schopna dlouhých období skrytosti a náhlých znovuoživení. Historie je vždy problematickou a neúplnou rekonstrukcí toho, co už není. Paměť je fenoménem vždy aktuálním, poutem prožívaným ve věčné přítomnosti; historie je zobrazením minulosti. Protože je citová a kouzelná, paměť se snáší pouze s těmi detaily, které jí vyhovují; žíví se vzpomínkami, které jsou nejasné, rozporné, obecné nebo nestálé, konkrétní nebo symbolické, je náchylná ke všem přenosům, zastíráním, škrtnutím nebo projekcím. Historie jakožto úkon intelektuální a zesvětšující vyžaduje analýzu a kritickou rozpravu. Paměť usazuje vzpomínku v posvátnu, historie ji z něj vyhání a vždy ji převádí do prózy. Skrytá paměť skupiny, kterou sjednocuje, což řečeno spolu s Halbwachsem znamená, že existuje tolik pamětí, kolik existuje skupin; že paměť je přirozeně mnohočetná a zmnožovaná, skupinová, vícenásobná a individualizovaná. Historie náleží naopak všem a nikomu, což jí propůjčuje sklon k tomu, co je univerzální. Paměť zapouští kořeny v konkrétnu, v prostoru, gestu, obrazu a předmětu. Historie ulpívá pouze na tom, co trvá v čase, na evolucioních a na vztazích mezi věcmi. Paměť je absolutnem a historie zná jen to, co je relativní.

V srdci historie působí criticismus ničící spontánní paměť. Paměť je pro historii vždy podezřelá, neboť skutečným posláním historie je její zničení a potlačení. Historie je tím, co odnímá žité minulosti legitimitu. Na horizontu historických společností, na hranicích zcela historizovaného světa by došlo k poslednímu a konečnému zesvětštění. Pohyb historie, historizující ambice nejsou exaltací toho, co se opravdu stalo, ale jeho srážení do nicoty. Všeobecně zavládnuvší criticismus by jistě uchoval muzea, pamětní medaile a pomníky, to jest zbrojnici, kterou potřebuje ke své vlastní práci, přitom by je však zbavil toho, co z nich v našich očích činí místa paměti. Společnost žijící zcela ve znamení historie by nakonec neznala místa, v nichž by ukotvovala svou paměť, o nic více, než společnost tradiční.

Jedním z nejhmatatelnějších znamení tohoto vytržení historie z paměti je možná začátek historie historie, probuzení, ve Francii zcela nedávné, historiografického vědomí. Historie, a ještě přesněji historie národního vývoje, ustavila nejsilnější z našich kolektivních tradic; naše typické prostředí paměti. Od středověkých kronikářů až po současné historiky „totální“ historie se rozvíjela celá historická tradice jako pravidelné osvětžování paměti a její spontánní prohlubování, rekonstrukce minulosti bez prázdných míst a bez trhliny. Od Froissarta neměl podle všeho žádný z velkých historiků pocit, že by představoval pouze jistou konkrétní paměť. Comynnes si nebyl vědom toho, že shromažďuje pouze paměť dynastickou, La Popelinière paměť francouzskou, Bossuet paměť monarchickou a křesťanskou, Voltaire paměť pokroku lidského pokolení, Michelet pouze paměť „lidu“ a Lavissee výlučně paměť národa. Právě naopak, byli prodchnuti pocitem, že jejich úkol spočívá v ustavení paměti, která bude pozitivnější, obsažnější a více vysvětľující než paměti předešlé. Vědecká výzbroj, které se historii dostalo během minulého století, jen výrazně posílila kritické ustavování té pravé paměti. Všechny velké proměny v pojetí historie spočívaly v rozšíření základů kolektivní paměti.

V takové zemi, jakou je Francie, nemůže být historie historie nevinou činností. Vyjadřuje vnitřní zvrát, jímž se historie jakožto paměť proměňuje v historii jakožto kritiku. Každá historie je svou povahou kritická a všichni historikové tvrdili, že odhalují lživé mytologie svých předchůdců. Ve chvíli, kdy se historie pustí do psaní své vlastní historie, však začíná něco zásadního. Zrozením starosti o historiografii si historie ukládá úkol obklíčit v sobě samé to, co k ní nenáleží, přičemž zjišťuje, že je obětí paměti a snaží se od ní osvobodit. V zemi, která by historii nebyla bývala pověřila vedením a utvářením národního vědomí, by historie historie nebyla obtížena vším tímto polemickým obsahem. Na příklad ve Spojených státech, zemi mnohočetné paměti a mnoha přínosů, jde o disciplínu provozovanou odevždy. Rozdílné interpretace vyhlášení nezávislosti nebo občanské války se mohou střetávat nad velmi závažnými otázkami, nezpochybňují však americkou tradici, protože v jistém smyslu žádá taková tradice neexistuje, nebo není nijak podstatně zprostředkována historií. Ve Francii je naopak historiografie obrazoborecká a neuctivá. Její náplní je zmocňovat se tradicí nejlépe ustavených předmětů – rozhodující bitvy, jakou byly Bouvines, kanonické příručky, jakou je malý Lavissee –, a pak rozložit jejich mechanismus a rekonstruovat co nejpodrobněji podmínky jejich utváření. Znamená to vnést pochybnost do samotného srdce, proniknout kritickým ostřím mezi kmen paměti a kůru historie. Zkoumat historiografii Francouzské revoluce, rekonstruovat její mýty a její interpretace, to vše znamená, že se již neztotožňujeme beze zbytku s jejím dědictvím. Dokazovat určitou tradici, jakkoli úctyhodnou, znamená, že se již nepovažujeme prostě a jednoduše za její nositele. Historie historie se však nezabývá pouze nejposvátnějšími předměty naší národní tradice; kladením otázky po svých materiálních a pojmových prostředcích, po postupech svého vlastního vytváření a společenských vazeb svého šíření, po svém vlastním ustavení se v podobě tradice, tím vším vstoupila celá historie do svého historiografického věku, přičemž se s konečnou platností odlišila od paměti. Od paměti, která se sama stala předmětem možné historie.

Byla doba, kdy se zdálo, že určitá tradice paměti vykrytalizovala prostřednictvím historie a obrazu Národa v syntéze Třetí republiky. Vzato v širokém chronologickém smyslu, šlo o dobu od *Lettres sur l'histoire de France* (Listy o francouzských dějinách) Augustina Thierryho (1827) po *Histoire sincère de la nation française* (Opravdové dějiny francouzského národa) Charlese Seignobose (1933). Mezi historií, pamětí, Národem tehdy

docházelo k něčemu víc než jen k přirozenému oběhu: ke kruhovému vzájemnému doplňování se, k symbióze na všech rovinách, na rovině vědecké a pedagogické, teoretické a praktické. Národní definice přítomnosti tehdy pannačně žádala své ospravedlnění osvětlením minulosti. Přítomnost se stala křehkou působením revolučního traumatismu, jenž si vynucoval celkové přehodnocení monarchické minulosti; ohrozila ji také porážka z roku 1870, jejímž následkem pak s ohledem na německou vědu a německého učitele, jenž byl skutečným vítězem u Sadové, jen vzrostla naléhavost rozvíjení dokumentární erudice a školního předávání paměti. Nic se nemůže rovnat tónu národní odpovědnosti historika, napůl kněze, napůl vojáka: plnou silou zaznívá například v úvodníku prvního čísla *Revue historique* (1876), v němž mohl Gabriel Monod zcela legitimně líčit, jak „od nynějška trpělivé, kolektivní a metodické vědecké zkoumání“ pracuje „ve skrytu a jistě zároveň na velikosti vlasti i na lidském pokolení“. Při četbě takového textu, stejně jako stovky dalších podobných, si klademe otázku, jak se mohla prosadit myšlenka, že pozitivistická historie není kumulativní. Z hlediska účelu, jímž je ustavení národa, představují naopak obory politiky, vojenství, biografie a diplomacie pilíře kontinuity. Porážka u Azincourt¹ nebo Ravaillacova rána dýkou, „la journée des Dupes“² nebo určitá dodatečná klauzule vestfálského míru jsou součástí přísného účetnictví. Nejpronikavější erudice přidává jednotlivý detail ke kapitálu národa nebo jej z něj odečítá. Mocná jednota tohoto prostoru paměti: naši řecko-římskou kolébku neodděluje od koloniálního impéria Třetí republiky větší přerýv než jaký je mezi odbornou učeností, která připojuje k národnímu bohatství nově dobytá území, a školní příručkou, která je šíří jako vulgátu. Historie je posvátná, protože národ je posvátný. Prostřednictvím národa se naše paměť udržela v oblasti posvátna.

Pochopit, proč se toto spojení rozvázalo působením nového zesvětšujícího tlaku, by znamenalo ukázat, jakým způsobem byla dvojice stát-národ během třicátých let postupně nahrazena dvojicí stát-společnost. A rovněž jakým způsobem, ve Francii velmi spektakulárním, se v téže době a ze stejných důvodů historie proměnila z tradice paměti, kterou se předtím stala, ve vědění, jehož společnost nabývá o sobě samé. Z tohoto důvodu mohla podle všeho zmnožovat jednotlivá nasvícení konkrétních pamětí, a dokonce se proměnit v laboratoř mentalit minulosti; avšak tím, že se osvobodila od národní totožnosti, přestávala být oživována subjektem, jenž by byl jejím nositelem, a tím zároveň ztratila své pedagogické poslání, spočívající v předávání hodnot: krize školství je toho názorným svědectvím. Národ již není sjednocujícím rámcem, jenž by svíral vědomí pospolitosti. Jeho definice již není předmětem diskusí, a zbytek dokonaly mír, prosperita a úbytek jeho síly; není již ohrožen ničím jiným, než samotnou absencí hrozeb. S nástupem společnosti na místo a do role národa ustoupila legitimita založená na minulosti legitimě založené na budoucnosti. Minulost bylo možné jen poznávat a uctívat, a Národu bylo možné jen sloužit; budoucnost je třeba připravovat. Tři termíny znovu získaly svou samostatnost. Národ již není bojem, ale daností; historie se stala společenskou vědou a paměť fenoménem ryze soukromým. Paměť národa by tedy byla posledním vtělením paměti historie.

Studium míst paměti se tak ocitá v průsečíku dvou hnutí, která ve Francii a dnes vymezují jeho roli a dávají mu smysl: na jedné straně hnutí čistě historiografického, momentu, v němž se historie obrací ke své sebereflexi; na druhé straně hnutí ve vlastním smyslu historického, konce určité tradice paměti. Čas míst je přesně vymezeným okamžikem, v němž mizí obrovský kapitál, který jsme prožívali v důvěrnosti paměti a který bude nadále žít jen jako předmět zájmu rekonstituované historie. Na jedné straně rozhodující prohloubení historické práce, na druhé straně nástup konsolidovaného dědictví. Vnitřní dynamika kritického principu, vyčerpání našeho historického politického a duševního rámce, ještě dost silného na to, abychom se o něj zajímali, již dost pomíjejícího na to, aby se nedokázal prosadit jinak než návratem k nejzářivějším ze svých symbolů. Oba tyto pohyby se spojují, a odkazují nás tak zároveň a se stejnou silou k základním nástrojům historické práce a k těm nejsymboličtějším předmětům naší paměti: k archívům stejně jako ke trikolóře, ke knihovnám, slovníkům a muzeím stejně jako ke vzpomínkovým obřadům, slavnostem, Pantheonu nebo Vítěznému oblouku; k Larousseovu slovníku a ke zdi komunardů.

Místa paměti jsou především zbytky. Jsou krajní podobou, v níž paměti utvářené vědomí přetrvává v historii, která se k němu obrací, protože je nezná. Mizení rituálu z našeho světa je důvodem objevení se jeho pojmu. Je tím, co je vyměšováno, vztyčováno, ustavováno, sestrojováno, vyhlášováno, umělými prostředky a vůlí udržováno společenstvím, které je již podstatně stržené svou přeměnou a svou obnovou. Přirozeně stavíme nové výše než dávné, mladé výše než staré, budoucnost výše než minulost. Muzea, archívy, hřbitovy a sbírky, slavnosti, výročí, smlouvy, protokoly, památníky, svatyně, spolky, to vše jsou vršky, svědčící o jiném věku, o iluzích věčnosti. Odtud nostalgický rys těchto slitovných projektů, dojmavých a ledových. Jsou to rituály společnosti bez ri-

¹ Lokalita ve Francii (Pas-de-Calais), na severovýchodě od Saint-Pol. Anglický král Jindřich V. zde 25. října 1415 porazil francouzskou armádu.

² Tzv. „les Dupes“ byli odpůrci kardinála Richelieu, kteří mylně věřili ve své vítězství, k němuž ovšem nedošlo. Nemocný Ludvík XIII slíbil své matce Marii de Médicis a svým spojencům Gastonu Orleánskému a Anně Rakouské, že kardinála sesadí, ale poté, co se s ním setkal ve Versailles, změnil názor a vydal mu jeho nepřátele, čímž donutil královnu matku odejít do vyhnanství (10. listopadu 1630). Le Petit Robert, Paříž, 1992.

tuálů; přechodné svátosti ve společnosti, která zesvětštuje; zvláštní projevy věrnosti ve společnosti, která ohoblovává vše zvláštní; faktické diferenciaci ve společnosti, která principiálně nivelizuje; znaky skupinového vyznání a skupinové příslušnosti ve společnosti, která směřuje k tomu, aby uznávala jen vzájemně rovné a totožné jednotlivce.

Místa paměti se rodí a žijí z pocitu, že neexistuje žádná spontánní paměť, že je třeba vytvářet archívy, že je třeba slavít výročí, organizovat oslavy, pronášet smuteční projevy, provádět notářské záznamy, protože tyto úkony nejsou přirozené. To proto menšinami prováděná obrana paměti, která se utekla do privilegovaných a žárlivě střežených ohnísek, pouze nanejvýš rozžhavuje pravdu všech míst paměti. Bez ostražitého bdění nad vzpomínkami by historie tato místa rychle vymetla. Jsou baštami, o něž se opíráme. Kdyby však to, co brání, nebylo ohroženo, nebylo by vůbec nutné je stavět. Kdybychom vzpomínky v nich uzavřené skutečně prožívali, byly by nepotřebné. A kdyby se jich naopak ani historie nezmocňovala proto, aby je překrucovala, proměňovala, hnětla a petrifikovala, nestala by se z nich místa pro paměť. Právě tento pohyb sem a tam je ustavuje: okamžiky historie vyrvané pohybu historie, a přece tomuto pohybu vrácené. Ne už zcela život, ne zcela smrt, jako mušle na břehu, když nastane odliv moře živoucí paměti.

Marseillaisa nebo památníky mrtvých tak žijí tímto dvojznačným životem, uhněteným ze smíšeného pocitu přínalezitosti a odpoutání. Čtrnáctý červenec roku 1790 již byl a ještě nebyl místem paměti. Roku 1880 z něj jeho ustavení národním svátkem činí oficiální místo paměti, ale díky duchu Republiky byl ještě opravdu tryskajícím pramenem. A dnes? Sama ztráta naší živoucí národní paměti nás nutí podívat se na něj pohledem, který již není ani naivní ani lhostejný. Paměť, která nás trýzní a která již není naše, mezi rychlým zesvětštěním a dočasně navrácenou posvátností. Živelné lpění, které z nás ještě činí dlužníky toho, co nás vytvářelo, zároveň však historický odstup, jenž nás nutí shlédnout chladným okem na dědictví a provést jeho inventuru. Zachráněná místa paměti, která již neobýváme, napůl oficiální a institucionalizovaná, napůl afektivní a citová; místa jednomyslného souhlasu bez jednomyslnosti, která již nevyjadřují ani bojovné přesvědčení ani vášnivou spoluúčast, na nichž se však přesto ještě chvěje jakýsi zbytek symbolického života. Proměna památného v historické, proměna světa, v němž jsme měli předky, ve svět nahodilého vztahu k tomu, co nás vytvořilo, přechod od totemové historie k historii kritické; tak vypadá okamžik míst paměti. Národ se již neslaví, ale studují se jeho oslavy.

II. PAMĚŤ UCHVACENA HISTORIÍ

Vše, co dnes nazýváme pamětí, tedy nenáleží paměti, ale již historii. Vše, co nazýváme vzplanutím paměti, je dokonáním jejího zmizení v ohni historie. Potřeba paměti je potřebou historie.

Obejít se bez tohoto slova je bezpochyby nemožné. Přijměme ho, ale s jasným vědomím rozdílu mezi opravdovou pamětí, která se dnes utekla do gesta a zvyku, do povolání, v nichž se předávají znalosti mlčení, do tělesného vědění, impregnovaných vzpomínek a vědění reflexivního, a paměti proměněnou svých přechodem do historie, která je téměř jejím protikladem: volní a cíleně chtěná, prožívaná jako povinnost, a nikoli už spontánní; psychologická, individuální a subjektivní, a nikoli už společenská, kolektivní, objímající. Co se stalo během přechodu od té první, bezprostřední, k té druhé, nepřímé? Můžeme to pochopit objasněním stavu, do něhož dospěla současná proměna.

Prvním rysem, jímž se tato paměť liší od předchozí, je její archivující povaha. Celá beze zbytku se opírá o to, co je ze stopy nejpřesnější, z pozůstatků nejhmotnější, ze záznamu nejkonkrétnější, z obrazu nejviditelnější. Pohyb, jenž začal spolu s písmem, se dovršuje s věrnou reprodukcí a magnetofonovým páskem. Čím méně je paměť prožívána vnitřně, tím více potřebuje vnější opory a hmatatelná znamení existence, která již žije jen jejich prostřednictvím. Odtud posedlost archívem, kterou se vyznačuje současnost a která si zároveň libuje v úplném uchování všeho přítomného a úplné ochraně všeho minulého. Pocit rychlého a konečného mizení se snoubí s obavou o přesný význam přítomnosti a nejistotou budoucnosti, čímž i ta nejskromnější stopa, i to nejnepatrnější svědectví nabývají virtuální důstojnosti toho, co je pamětihodné. Což jsme nemuseli dost litovat, že naši předchůdci zničili nebo nechali zmizet to, co by nám umožnilo dospět k poznání, abychom se vystavili stejné výtce ze strany našich pokračovatelů? Vzpomínka jako celek přešla do nejdětalnější rekonstrukce. Zaznamenávající paměť svěřuje archívu péči o to, aby se za ni rozpomínal, a zmnožuje znaky, do nichž se odkládá, tak jako had odkládá svou mrtvou kůži. Sběratelé, učenci a benediktýni se kdysi věnovali shromažďování dokumentů, jako okrajoví členové společnosti, která kráčela kupředu bez nich, a historie, která se psala bez nich. Historie-paměť poté přenesla tento poklad do středu své učené práce, aby šířila její výsledek pomocí tisíce společenských vazeb, jimiž postupovala. Dnes, kdy se historikové vymanili z kultu dokumentace, žije celá společnost v náboženství uchovávání a v archivním produktivismu. To, co nazýváme pamětí, je ve skutečnosti gigantickou a závažnou konstitucí hmotného skladiště toho, na co si nemůžeme vzpomínat, bezedný repertoár toho, co bychom si někdy mohli potřebovat připomenout. „Papírová paměť“, o které mluvil Leibniz, se stala autonomní institucí muzeí, knihoven, depozitářů, dokumentačních středisek, databank. Specialisté odhadují, že kvantitativní revoluce se jen

v případě veřejných archivů projevila tisícinásobným nárůstem. Žádná epocha se nevyznačovala tak ochotným vytvářením archivů jako ta naše, nejen pokud jde o objem údajů, které spontánně vyměšuje moderní společnost, nejen technickými prostředky reprodukce a uchovávání, které má k dispozici, ale pověřčivým vztahem ke stopě a ohledem na ni. Právě v té míře, v níž mizí tradiční paměť, cítíme povinnost nábožně hromadit zbytky, svědectví, dokumenty, obrazy, rozpravy, viditelné znaky toho, co bylo, jako by se tento stále rostoucí a rostoucí spis měl stát kdovíjakým důkazem před kdovíjakým tribunálem historie. Posvátno se vtělilo do stopy, která je jeho popřením. Je nemožné předem posoudit, na co bude třeba se rozpomenout. Odtud zábrany ničít, proměna všeho v archívy, bez rozlišení se rozpínající pole pamětihodného, hypertrofické nafukování funkce paměti, spjaté se samotným pocitem její ztráty, a tomu odpovídající posilování všech institucí paměti. Mezi profesionály, jimž se kdysi vyčítala konzervační posedlost, a přirozenými tvůrci archivů došlo k podivné výměně rolí. Poté, co profesionálové zjistili, že podstata jejich povolání spočívá v umění kontrolovaného ničení, archiváře dnes s pověřením vše uchovat jmenují soukromé podniky a veřejné úřady.

Materializace paměti se tak během několika málo let úžasně rozšířila, zmnožila, decentralizovala, demokratizovala. V klasických dobách byly třemi velkými původci archivů pouze velké rodiny, církve a stát. Kdo všechno se dnes necítí povolán k tomu, aby sepsal své vzpomínky, napsal své Paměti? Nejen ti nejmenší aktéři historie, ale i svědkové těchto aktérů, jejich manželka a jejich lékař. Čím méně je svědectví výjimečné, tím více se zdá být hodno toho, aby dokládalo průměrnou mentalitu. Likvidace paměti skončila obecnou vůlí k zaznamenávání. Během jedné generace se imaginární muzeum archívu úžasně obohatilo. Rok národního dědictví (*l'année du patrimoine*), tedy rok 1980, toho byl vynikajícím příkladem, protože samotný tento pojem dovedl až k hranicím nejistého. Ještě o deset let dříve, roku 1970, omezoval slovník Larousse význam slova „patrimoine” na „majetek pocházející od otce nebo matky”. Roku 1979 z něj *Petit Robert* činí „vlastnictví přejaté od předků, kulturní dědictví určité země”. Od velmi úzce vymezeného pojetí historických památek jsme usnesením o chráněných místech z roku 1972 velmi ostře přešli ke koncepci, které se teoreticky nemuselo vymykat nic.

Nejen vše uchovat, konzervovat vše ze znaků naznačujících paměť, dokonce i když nevíme přesně, k jaké paměti tyto náznaky poukazují. Imperativ epochy zní vytvářet archiv. Zneklidňujícím příkladem jsou archívy sociálního zabezpečení – množství dokumentů, které nemá obdoby, představující dnes čáru dlouhou tři sta kilometrů, množství paměti v hrubém stavu, jejíž počítačové zpracování by v ideálním případě umožnilo vyčistit o společnosti vše, od normálu až k její patologii, od různých diet až po způsoby života, podle krajů nebo podle zaměstnání; zároveň jde však o množství, jehož uchovávání stejně jako představitelné prozkoumání by vyžadovalo drastickou, a přece neproveditelnou selekci. Archivujte, archivujte, vždy z toho něco zbyde! Není snad právě to – a zde máme další výmluvný příklad – výsledek, k němuž ve skutečnosti dospívá zcela legitimní záměr nedávných ústních průzkumů? Jen v samotné Francii se nyní více než tři sta štábů zabývá zachycováním „oněch hlasů, které k nám promlouvají z minulosti” (Philippe Joutard). Velmi dobře. Když však alespoň na okamžik pomyslíme na to, že se zde jedná o archívy velmi speciálního druhu, jejichž ustavení vyžaduje třicet šest hodin na jednu hodinu nahrávky a jejichž užívání nemůže být přesně zaměřené, protože jejich smysl spočívá v poslechu celku, je nemožné neptat se po jejich možném využití. O jaké vůli uchovat paměť vlastně vposledku svědčí, o vůli tazatelů, nebo tázaných? Archiv mění smysl a statut prostě už svým rozsahem. Není již více či méně záměrným zůstatkem paměti žité, ale úmyslným a organizovaným výměškem paměti ztracené. Zdvojuje prožívání, které se samo často odvíjí kvůli svému vlastnímu zaznamenání – skládají se snad zprávy z něčeho jiného? –, kvůli druhotné paměti, paměti náhradní. Neomezená tvorba archívu je vyhoceným následkem nového vědomí, nejjasnějším výrazem terorismu historizované paměti.

Paměť tohoto druhu k nám přichází zvenčí a my ji zvnitřňujeme v podobě individuálního nátlaku, protože už není úkonem společenským.

Přechod od paměti k historii uložil každé skupině povinnost znovu vymezit svou totožnost novým oživením své vlastní historie. Úkol paměti činí z každého jedince historika sebe sama. Imperativ historie takto výrazně překročil okruh profesionálních historiků. Potřebou zmocnit se své pohřbené minulosti nejsou posedlí jen ti, kdo byli kdysi ponecháni na okraji zájmu oficiální historie. Zavedené skupiny, intelektuální či nikoli, vědecké či nikoli, pociťují podobně jako etnika a společenské menšiny potřebu dát se do hledání své vlastní konstituce, znovunalézt své kořeny. Neexistuje snad rodina, jejíž některý člen by se v nedávné době nepustil do rekonstituce, tak úplně jak je to jen možné, skrytých existencí, z nichž vzešla ta jeho. Nárůst genealogických zkoumání je nedávným a velmi silným jevem: roční zpráva Národního archívu jej vyčísľuje na 43 % v roce 1982 (oproti 38 % návštěvníků univerzit). Nápadná skutečnost: za nejvýznamnější dějiny biologie, fyziky, medicíny nebo hudby nevděčíme profesionálním historikům, nýbrž biologům, fyzikům, lékařům a hudebníkům. Sami učitelé vzali do rukou historii vzdělávání, a to počínaje výukou fyziky a konče výukou filosofie. V ořesu ustaveného vědění si každá disciplína dala za úkol verifikovat své základy retrospektivním zkoumáním svého ustavení. Sociologie začíná hledat své otce zakladatele, etnologie se pouští do průzkumu své vlastní minulosti, a to od kronikářů 16. století až po koloniální úředníky. Dokonce i literární kritika se zabývá vystopováním geneze svých kategorií a své

tradice. Ve chvíli, kdy ji historikové opustili, se zcela pozitivistická, a dokonce profesně archivářská historie díky této naléhavosti a této nutnosti šíří a prohlubuje dosud nikdy nevidaným způsobem. Konec historie-paměti je zmnožením konkrétních pamětí, které vznášejí nárok na svou vlastní historii.

Byl vydán rozkaz vzpomínat si, vzpomínat si však musím já sám, a to já si vzpomínám. Historická proměna paměti se spokojila konečným obratem k individuální psychologii. Tyto dva jevy jsou tak úzce spjaty, že není možné nezdůraznit, že se přesně shodují dokonce i chronologicky. Neobjevuje se snad paměť v ohnisku filosofické reflexe, díky Bergsonovi, v ohnisku psychické osoby, díky Freudovi, v ohnisku autobiografické literatury, díky Proustovi, právě na konci minulého století, kdy dochází k rozhodujícím otřesům tradičních prvků rovnováhy, zejména ke zhroucení zemědělského světa? Uloupení toho, co pro nás bylo samotným obrazem paměti vtělené v zemi, a náhlé probuzení paměti v srdci individuálních identit, jsou jakoby dvěma tvářemi téhož zlomu, počátkem procesu, který dnes propukl naplno. A nevděčíme snad dokonce Freudovi a Proustovi za dvě intimní, a přesto univerzální místa paměti, jimiž jsou primární výjev a slavný malý piškotový koláček? Tento přenos paměti je rozhodujícím posunem: od historického k psychologickému, od společenského k individuálnímu, od přenosného k subjektivnímu, od opakování k připomínání. Nastoluje nový režim paměti, který je napříště soukromou záležitostí. Celková psychologizace současné paměti vedla k jedinečně nové ekonomii identity „já“, mechanismů paměti a vztahu k minulosti.

Neboť nátlak paměti tíží nakonec jednotlivce a jedinečně jednotlivce, zároveň naléhavě i lhostejně; možné znovuoživení pak stejným způsobem záleží na jeho osobním vztahu ke své vlastní minulosti. Atomizace obecné paměti v paměť soukromou propůjčuje zákonu vzpomínky intenzivní sílu vnitřního donucení. Ukládá každému povinnost vzpomínat si a z opětovného dosažení přináležitosti činí princip a tajemství totožnosti. Tato přináležitost jej pak zpětně zcela zavazuje. Když už paměť není všude, nebyla by nikde, kdyby se péči o ni nerozhodlo převzít vědomí jednotlivce, rozhodující se v osamění. Čím méně je paměť prožívána kolektivně, tím více potřebuje konkrétní lidské osoby, které samy ze sebe činí lidská ztělesnění paměti. Je to jako kdyby nějaký vnitřní hlas říkal Korsičanům: „Musíš být Korsičanem“ a Bretoncům „Je třeba být Bretoncem!“. Abychom pochopili sílu a naléhavost tohoto příkazu, měli bychom se možná obrátit k paměti židovské, která dnes prožívá u mnoha odjudajovaných Židů své nedávno započaté oživení. Neboť v této tradici, která nemá jinou historii než svou vlastní paměť, být Židem znamená pamatovat si, že jím jsem, ale jakmile je tato neodmítnutelná vzpomínka zvnitřněna, stává se krok za krokem výzvou celé vaší osobě. Paměť čeho? V mezním případě paměť paměti. Psychologizace paměti vzbudila v jednom každém pocit, že na splacení tohoto nemožného dluhu nakonec závisí jeho spása.

Paměť jako archiv, paměť jako povinnost. K doplnění tohoto obrazu proměn nám schází ještě třetí moment: paměť jako vzdálenost.

Neboť náš vztah k minulosti, totiž alespoň ten vztah, který lze vyčíst z nejpříznačnějších výtvorů historického zkoumání, je zcela jiným vztahem než jaký očekáváme od paměti. Nejde již o retrospektivní kontinuitu, ale o osvětlení diskontinuity. Pro dávnou historii jako paměť spočívalo pravdivé vnímání minulosti v názoru, že není opravdu minulá. Snaha o připomenutí mohla vzkřísit; sama přítomnost se tak svým způsobem stávala prodlužovanou, aktualizovanou minulostí, zaklínanou jakožto přítomnost tímto spájením a tímto zakotvením. Aby vůbec existoval pocit něčeho minulého, musela se bezpochyby mezi přítomností a minulostí objevit nějaká trhlina, muselo se oddělit „před“ a „po“. Nešlo však ani tak o oddělení, které by bylo prožíváno jako radikální rozdíl, jako spíše o interval prožívaný jako spřízněnost, kterou je třeba obnovovat. Dvě velká témata pochopitelnosti dějin, jimiž byly alespoň od moderní doby pokrok a úpadek, vyjadřovala v obou případech velmi dobře tento kult kontinuity, jistotu vědění komu a čemu dlužíme to, že jsme tím, čím jsme. Odtud průraznost myšlenky „kořenů“ či „původu“, která je již světskou podobou mytologického vyprávění, přesto však přispěla k tomu, aby společnost procházející národním zesvětštěním dostala svůj smysl a svou potřebu posvátna. Čím byly kořeny vznešenější, tím větší činily nás samotné. Neboť skrze minulost jsme uctívali sami sebe. A právě tento vztah se rozbil. Stejně tak, jako se viditelná, předvídatelná, manipulovatelná, vyznačená budoucnost, která byla jen promítnutím přítomnosti, stala neviditelnou, nepředvídatelnou, neovladatelnou, dospěli jsme symetricky od představy viditelné minulosti k minulosti neviditelné; od minulosti na stejné rovině s námi k minulosti, kterou prožíváme jako zlom; od historie, která hledala svůj smysl v kontinuitě paměti, k paměti, která se promítá do diskontinuity historie. Nebude již řeč o „kořenech“ či „původu“, ale o „zrození“. Minulost nám je dána jako radikálně jiná, je oním světem, od něhož jsme již navždy odříznuti. A naše paměť přiznává svou pravdu v předvedení celé vzdálenosti, která nás od něj dělí – v tomto předvedení jako úkonu, který samu paměť najednou škrtá.

Neboť bychom neměli věřit tomu, že pocit diskontinuity se spokojí s noční vágností a neurčitostí. Vzdálenost si paradoxně vynucuje přiblížení, které jí zahání a zároveň jí dává její vibrato. Nikdy nebylo tak smyslově názorným způsobem usilováno o tíži hlíny na botách, ruku Dábla roku tisíc, a zápach měst v 18. století. Umělá halucinace minulosti je však myslitelná právě a jedinečně v režimu diskontinuity. Celá dynamika našeho vztahu k minulosti spočívá v této jemné hře nepřekročitelného a zrušeného. Jedná se o reprezentaci v prvotním smyslu slova,

radikálně odlišnou od toho, oč usilovalo dávné vzkříšení. Ať už chtělo být jakkoli úplné, vzkříšení ve skutečnosti předpokládalo hierarchii vzpomínky, schopnou uspořádat stíny a světlo tak, aby se pohled na minulost řídil hlediskem k nějakému cíli zaměřené současnosti. Ztráta jednotného výkladového principu nás uvrhla do rozpadajícího se vesmíru, přičemž však zároveň propůjčila důstojnost historické záhadnosti každému předmětu, byť by byl sebebožejší, sebevíc nepravděpodobný, sebevíc nedostupný. Kdysi jsme totiž věděli, či jsme synové, zatímco dnes jsme syny nikoho a všech. Protože nikdo neví, z čeho bude vytvořena minulost, neklidná nejistota proměňuje vše ve stopu, v možný náznak, v podezření na historii, jímž poskvřňujeme nevinnost věcí. Naše vnímání minulosti je halasným přivlastňováním si toho, o čem víme, že to již není naše. Toto vnímání vyžaduje přesné zaostření na ztracený cíl. Reprezentace vylučuje fresku, fragment, celkový obraz; postupuje tak, že osvětluje malé plochy, zmnožuje výběr vzorků, významných vzorových rejstříků. Je to paměť výrazně sítnicová a mocně televizivní. Jak bychom mohli vzájemně nespojovat například slavný „návrát vyprávění“, který je zřejmý v těch nejnovějších způsobech psaní dějin, a všemocnost obrazu a filmu v současné kultuře? Jde o vyprávění vpravdě naprosto odlišné od vyprávění tradičního, o vyprávění uzavřené samo v sobě a plné náhlých stříhů. Jak nespojovat přísné respektování archivních dokumentů – je třeba ukázat samotný předmět doličný –, jedinečný vzestup ústní kultury – je třeba citovat autory, nechat zaznít jejich hlas – s autentičností přímého přenosu, na kterou jsme si ostatně zvykli? Jak v této zálibě v každodenním životě minulosti nespátřovat jediný prostředek, jímž si můžeme vrátit zpět pomalost dní a šťavnatou chuť věcí? A jak nevidět ve všech těch životopisech bezejmenných osob prostředek, jímž se masy zmocňují toho, co nemá masovou povahu? Jak bychom mohli nečíst v onech bublinách minulosti, které nám předkládají tak četné mikro-historické studie, vůli postavit rekonstruovanou historii na roveň historii, kterou sami žijeme? Řekli bychom, že jde o historii jako zrcadlo, jen kdyby zrcadla neodrážela obraz téhož, zatímco my se v něm naopak snažíme odhalit odlišnost; a v představení této odlišnosti pak náhlé vzplanutí nenaleznutelné totožnosti. Nejde již o stávání se sebou, ale o dešifrování toho, čím jsme, ve světle toho, čím již nejsme.

Právě tato alchymie podstatného kupodivu přispívá k tomu, že se z historického zkoumání, jehož by nás bezohledné tíhnutí k budoucnosti mělo spíše zbavovat, stává depozitář tajemství přítomnosti. Jde ostatně méně o historii než o historika, jehož prostřednictvím se divotvorný výkon naplňuje. Jeho úděl se naplňuje podivným způsobem. Kdysi byla jeho úloha prostá a jeho místo bylo beze zbytku vepsáno ve společnosti: měl být mluvčím minulosti a převaděčem k budoucnosti. Z tohoto důvodu byla jeho osoba méně důležitá než jeho služba; měl být pouze průzračnou učeností, prostředkem přenášení, co možná nejnenápadnějším svorníkem mezi hrubou materialitou dokumentace a zápisem v paměti. V krajním případě byl nepřítomností, jejíž posedlostí byla objektivita. Z rozpadu historie jakožto paměti se vynořuje nová postava, připravená na rozdíl od svých předchůdců doznat existenci úzkého, niterného a osobního pouta, jímž je vázán ke svému předmětu. Dokonce toto pouto zdůrazňuje, prohlubuje ho a činí z něj nikoli překážku, ale hybnou páku svého porozumění. Neboť tento subjekt vděčí za vše své subjektivitě, svému stvoření a znovustvoření. To on je nástrojem metabolismu, jenž dává život a smysl tomu, co by o sobě a bez něj ani smysl ani život nemělo. Představme si společnost zcela pohlcenou pocitem své vlastní historičnosti; bylo by pro ni nemožné plodit historiky. Žila by zcela ve znamení budoucnosti, a proto by se spokojila postupy automatického zaznamenávání sebe sama a naprosto by jí vyhovovaly přístroje automatického účetnictví, díky nimž by se úkol sebepochopení odsouval do neurčité budoucnosti. Naopak naše společnost, rozsahem probíhajících změn jistě vytržená ze své paměti, ale o to posedlejší tím, aby si historicky porozuměla, je odsouzena k tomu, aby z historika činila postavu více a více ústřední, protože skrze něj dochází k tomu, bez čeho by se chtěla a nemůže obejít: historik je tím, kdo brání tomu, aby historie byla pouze historií.

A stejným způsobem, jímž vděčíme panoramatické vzdálenosti za velký detail a konečné cizosti za umělou hyperpravdomluvnost minulosti, vede změna způsobu vnímání historika zpět k tradičním předmětům, od nichž se odvrátil, k obvyklým momentům naší národní paměti. Vidíme jej znovu stát na prahu rodného domu, starého, opuštěného příbytku, jenž je nyní k nepoznání. Je v něm stejné rodinné zařízení, ale dopadá na ně jiné světlo. Stojíme před stejnou dílnou, ale máme vytvořit jiné dílo. Jsme ve stejné místnosti, ale kvůli jiné roli. Historiografie vstoupila do svého epistemologického věku, definitivně se uzavřela epocha totožnosti, paměť je nevyhnutelně polapena historií, a historik tak již není člověkem, který by byl živoucí pamětí, ale je v samotné své osobě místem paměti.

III. MÍSTA PAMĚTI, JINÁ HISTORIE

Místa paměti náleží dvěma různým říším, což je důvodem jejich zajímavosti, ale také jejich složitosti: prostá a dvojznačná, přirozená a umělá, bezprostředně přístupná naprosto běžné smyslové zkušenosti, a zároveň vytvořená těmi nejabstraktnějšími postupy.

Jsou vlastně místy v trojím smyslu slova, ve smyslu materiálním, symbolickém a funkčním, to vše ale zároveň, pouze v různé míře. Dokonce i místo zdánlivě čistě materiální, jakým je skladiště archívu, je místem paměti

pouze tehdy, když mu obraznost propůjčí určitou symbolickou auru. Dokonce i místo čistě funkční, jakým je školní učebnice, závěť, sdružení bývalých spolubojovníků, vstupuje do této kategorie pouze tehdy, je-li předmětem rituálu. Dokonce i minuta ticha, která se zdá být krajním příkladem symbolického významu, je zároveň něčím jako materiálním výřezem jisté časové jednoty a periodicky slouží koncentrovanému připomenutí vzpomínky. Uvedené tři ohledy spolu vždy koexistují. Jedná se o místo paměti tak abstraktní, jakým je pojem generace? Tento pojem je materiální svým demografickým obsahem; funkční je způsobem hypotetickým, protože zaručuje zároveň krystalizaci vzpomínky a její přenos; je však symbolický svou definicí, protože prostřednictvím události nebo zkušenosti, kterou prožilo jen několik málo jedinců, charakterizuje většinu, která se jí neúčastnila.

Tím, co konstituuje místa paměti, je hra paměti a historie, interakce dvou faktorů, která ústí v jejich vzájemné nadměrné podmiňování. Na začátku zde musí být vůle k paměti. Kdybychom opustili princip této priority, rychle bychom se od úzké definice, která obsahuje nejvíce možností, odchýlili směrem k definici sice možné, ale bezvýrazné, schopné nechat do definované kategorie vstoupit každý předmět, který je virtuálně hoden vzpomínky. Připomíná to tak trochu dobrá pravidla historické kritiky z dávných časů, která moudře rozlišovala mezi „přímými prameny“, to jest těmi, které určitá společnost úmyslně vytvořila proto, aby byly jako takové reprodukovány – například zákon či umělecké dílo –, a neurčitou masou „nepřímých pramenů“, to jest všech svědectví, která po sobě určitá epocha zanechala, aniž by pomýšlela na to, že jich v budoucnu historikové využijí. Jakmile se ztratí toto zaměření na paměť, místa paměti se stávají místy historie.

Na druhou stranu je jasné, že kdyby nedošlo k intervenci historie, času, změny, bylo by nutné spokojit se prostou historičností památníků. Jde tedy o místa, ale o místa smíšená, hybridní a vzešlá z mutací, niterně protkaná životem a smrtí, časem a věčností; ve spirále kolektivního a individuálního, prozaického a posvátného, nehybného a pohyblivého. Jde o Mœbiovy prstence, stáčeající se v sobě samých. Neboť jestliže platí, že základní důvod existence míst paměti spočívá v zastavení času, v pozdržení nástupu zapomnění, ve fixaci určitého stavu věcí, v proměně smrti v nesmrtnost, ve zhmotnění nehmotného – zlato je jedinou pamětí peněz –, jehož cílem je polapení maximální míry smyslu v minimálním počtu znaků, je jasné – a právě tím jsou vzrušující –, že místa paměti žijí jedině díky své schopnosti proměny, v neustálém oživování svých významů a nepředvídatelném bujení svých odnoží.

Uvedme dva příklady, pocházející z různých rejstříků. Pohledme na revoluční kalendář: místo paměti k pohledání, protože by jakožto kalendář měl skýtat apriorní rámec veškeré možné paměti a protože měl jakožto revoluční prostřednictvím své nomenklatury a své symboliky „otevřít historii novou knihu“, jak ctižádostivě tvrdí jeho hlavní organizátor, „učinit Francouze zcela soběstačnými“, jak se vyjadřuje jiný z jeho referentů. A kvůli dosažení tohoto cíle zastavit historii v okamžiku Revoluce a označit budoucnost měsíců, dní, staletí a let podle obrů revoluční epejeje. Takové nároky jsou již dostatečné! Tím, co z něj však v našich očích činí místo paměti ještě větší měrou, je jeho neúspěch, skutečnost, že se nestal tím, čím jej chtěli mít ti, kdo jej zaváděli. Kdybychom totiž ještě dnes opravdu žili jeho rytmem, stal by se nám něčím důvěrně známým, tak jako kalendář gregoriánský, a tím by ztratil vlastnost, jež jej činí místem paměti. Rozplynul by se v krajíně naší paměti a sloužil by již jen k účtování všech ostatních míst paměti, jaká si jen lze představit. Ale pozor, jeho neúspěch není naprostý: vynořují se z něj klíčová data, události, které s ním jsou jednou provždy spjaté, Vendémiaire, Thermidore, Brumaire. A motivy místa paměti se obracejí samy v sobě, zdvojují se v křivých zrcadlech, které jsou jeho pravdou. Žádné místo paměti nemůže uniknout těmto arabeskám, které je zakládají.

Vezměme si teď případ slavné *Tour de la France par deux enfants*: je rovněž zcela nepochybným místem paměti, protože stejně jako „Petit Lavisse“ utvářel paměť milionů mladých Francouzů v době, kdy mohl ministr školství ráno v osm hodin pět minut vytáhnout z kapsičky své vesty hodinky a prohlásit: „Všechny naše děti teď přecházejí přes Alpy.“ Místo paměti rovněž proto, že jde o inventář toho, co je třeba vědět o Francii, o identifikační vyprávění a iniciační cestu. Podívejme se však, jak se věci komplikují: pozorné čtení ihned ukazuje, že už od svého vydání roku 1877 předkládá *Tour* obrázek Francie, která již není, a že právě tohoto roku, jehož 16. květen znamenal posílení Republiky, vděčí za svou svůdnost jemnému okouzlení minulostí. Je knížkou pro děti, která jako tak často vděčí alespoň částečně za svůj úspěch paměti dospělých. Tak je tomu s pamětí vzhledem k minulosti, ale jak je tomu vzhledem k budoucnosti? Třicet pět let po své publikaci, kdy toto dílo v předvečer války stále ještě kraluje, je nepochybně čteno jako připomínka, jako již nostalgická tradice: důkazem je fakt, že navzdory úpravě a aktualizaci se staré vydání prodává zřejmě lépe než nové. Poté se tato kniha začíná vytrácet, neuzívá se již nikde jinde než na několika málo místech, v srdci vzdáleného venkova; upadá v zapomenutí. *Le Tour de la France* se postupně stává vzácností, pokladem ukrytým v podkroví nebo dokumentem pro historiky. Opouští kolektivní paměť a vstupuje do paměti historické, a pak paměti pedagogické. V roce jeho stoletého výročí, roku 1977, ve chvíli, kdy se kniha *Cheval d'orgueil* blíží milionu prodaných výtisků a kdy giscardovská a průmyslová Francie, již zasažená ekonomickou krizí, objevuje svou ústní paměť a své venkovské kořeny, dochází k reedici a *Le Tour* znovu vstupuje do kolektivní paměti, nikoli již stejné, a zde čeká na nová zapomnění

a nová převtělení. Co vystavuje této hvězdě míst paměti její osvědčení: je to její původní záměr, nebo nekonečný návrat cyklů její paměti? Samozřejmě že obojí: všechna místa paměti jsou jako čínské krabičky.

Dokonce právě díky tomuto principu dvojí příslušnosti je možné vytvořit v neurčité mnohosti míst určitou hierarchii, provést vymezení jejich pole, vytvořit rejstřík, zahrnující všechny jejich škály.

Lze-li snadno nahlédnout, jaké jsou velké kategorie předmětů tohoto druhu – vše, co patří ke kultu mrtvých, vše, co je součástí národního dědictví, vše, čím je spravována přítomnost minulosti v dnešní době –, je přesto jasné, že určité kategorie, které se nevejdou do jeho definice v přísném slova smyslu, si mohou na takový vstup činit nárok, a že naopak mnohé, a dokonce většina těch, které sem principiálně náležejí, z ní musejí být ve skutečnosti vyloučeny. To, co z některých prehistorických, zeměpisných nebo archeologických lokalit činí místa, a dokonce místa intenzivní, je často právě tím, co by jim mělo přeměnu v místa zapovědět, to jest naprostou nepřítomností vůle k paměti, vyváženou drtivou tíhou, kterou jim propůjčil čas, věda, snění a paměť lidí. Kterýkoli hraniční patník naopak nemá stejné výsady jako Rýn nebo Finistère, tento „konec země“, který vyzdvihly do šlechtického stavu například slavné stránky Micheletovy. Každá ústava, každá diplomatická smlouva jsou místy paměti, ústava z roku 1793 však takovým místem není v téže míře jako ústava z roku 1791, obsahující Deklaraci lidských práv, která je jako místo paměti zcela základní; a mír z Nimègue není místem paměti v téže míře jako jimi jsou na dvou opačných koncích evropské historie verdunská smlouva a jaltská konference.

Ve vzájemné směsi je paměť tím, kdo diktuje, zatímco historie píše. Dvě oblasti proto zasluhují, abychom se u nich zastavili, a to události a historické knihy, protože jakožto nikoli směsi paměti a historie, ale typické nástroje paměti v historii umožňují jasně vymežit danou oblast. Nejsou snad všechna velká historická díla a samotný žánr historie určitou formou místa paměti? Nejsou snad všechny velké události a samotný pojem události již svou definicí místy paměti? Na tyto dvě otázky je třeba dát přesnou odpověď.

Mezi historickými knihami jsou místy paměti pouze ty, které jsou založeny na samotné přeměně paměti nebo představují její pedagogické breviáře. Velké momenty ustálení nové historické paměti nejsou ve Francii příliš početné. Ve 13. století to jsou *Grandes Chroniques de France*, které v sobě soustřeďují dynastickou paměť a ustavují model platný pro několik staletí historiografické práce. V 16. století, během náboženských válek, to je škola nazývaná školou „dokonalé historie“, která boří legendu trójských kořenů monarchie a rehabilituje galský starověk: emblematickou ilustrací této školy jsou již samotnou moderností svého názvu *Les recherches de la France* Étienne Pasquiera (1599). Historiografie konce restauračního období razantně zavádí moderní pojetí historie: *Lettres sur l'histoire de France* Augustina Thierryho (1820) představují počáteční impuls tohoto hnutí a jejich publikace v konečné podobě roku 1827 se s odchylkou několika měsíců shoduje se skutečnou první knihou věhlasného debutanta, již je Micheletův *Précis d'histoire moderne*, a s počátkem Guizotových přednášek o „historii evropské a francouzské civilizace“. Je to konečně národní pozitivistická historie, jejíž manifest představuje *Revue historique* (1876) a jejímž monumentálním dílem je Lavissova *Histoire de France* ve dvaceti sedmi svazcích. Totéž platí pro Paměti či Memoáry, které by již díky svému jménu mohly vypadat jako místa paměti; totéž platí pro autobiografie a osobní deníky. *Mémoires d'outre-tombe*, *Život Henryho Brularda* nebo *Journal d'Amiel* jsou místy paměti nikoli proto, že lepší nebo větší, ale proto, že prostou hru paměti komplikují hrou zkoumání paměti samotné. Totéž lze říci o memoárech státníků. Od Sullyho k de Gaullovi, od Richelieuova *Testament* k *Mémorial de Sainte-Hélène* a k *Deníku* Poincarého si celý žánr bez ohledu na různou hodnotu jednotlivých textů udržuje své neměnné rysy a svá specifika: předpokládá vědění uložené v jiných Memoárech, zdvojení muže pera a muže činu, ztotožnění individuální a kolektivní rozpravy a vpravení zvláštního zájmu do zájmu státního: to vše jsou motivy, které nás zavazují k tomu, abychom v rámci panoramatu národní paměti považovali memoáry za místa.

A „velké události“? Z nich patří mezi místa pouze dva typy, a ty nijak nezávisejí na své velikosti. Na jedné straně události někdy drobné, v danou chvíli sotva zaznamenané, jimž ovšem budoucnost retrospektivně propůjčila velikost původu, vznešenost ustavujících zlomů. A na druhé straně události, v nichž se v krajním případě neděje nic, přesto jsou však okamžitě nadány silně symbolickým smyslem a jsou již v okamžiku, kdy se odehrávají, jakoby předčasnou vzpomínkou na sebe samé; současná historie zmnožuje každý den, prostřednictvím médií, mrtvě narozené pokusy o takové události. Na jedné straně například volba Hugona Capeta, událost bez vnějšího lesku, již však deset dalších staletí dovršených na popravišti dává váhu, kterou původně neměla. Na druhé straně vlakový vůz z Rethondes,³ stisk rukou z Montoire nebo pochod po Champs-Élysées při Osvobození. Událost zakládající nebo událost jako představení. V žádném případě to však není událost sama; vělnit ji do hledaného pojmu by znamenalo popření jeho specifčnosti. Tím, co jej vymezuje, je naopak vyloučení události: paměť ulpívá na místech tak, jako historie ulpívá na událostech.

³ Rethondes: lokalita ve Francii, na východě Compiègne, na řece Aisne. Ve zdejších okolí, na jedné z mýtin Compiègneského lesa, byla podepsána dvě příměří: první ukončilo roku 1918 boje první světové války na západní frontě, druhé ukončilo roku 1940 německý útok na Francii (Le Petit Murre, Paříž, 1990).

Nic naopak nebrání tomu, představovat si v rámci vymezeného pole všechny možné rozvrhy a všechna třídění, která se ukazují jako nezbytná. Počínaje těmi nejpřirozenějšími místy, nabízejícími se z konkrétní zkušenosti, jakými jsou hřbitovy, muzea a výročí, až po místa vypracovaná intelektuálněji, která nebudeme vylučovat; jde nejen o pojem generace, o němž jsme se již zmiňovali, rodové posloupnosti, „pamětihodné oblasti“, ale také o pojem „dílů země“, na nichž je založeno veškeré vnímání francouzského prostoru, nebo pojem „krajiny jako malby“, jenž se stává okamžitě srozumitelným, pokud pomyslíme zejména na Corota nebo na Cézannovu horu Svatého Victora. Zdůrazníme-li materiální stránku míst, sama se uspořádají podle široké škály odstínů. Nejprve zde máme místa přenosná, nikoli poslední co do důležitosti, protože národ paměti nabízí jejich prvořadý příklad v podobě Desek zákona; dále zde jsou místa topografická, která vděčí za vše své přesné lokalizaci a svému zakotvení v půdě: tak je tomu u všech míst turistických, tak je tomu v případě Národní knihovny, která je s Mazariňovým palácem spjata stejně jako Národní archiv s palácem Soubise. Následují místa monumentálních památníků, která nesmíme zaměňovat s místy architektonickými. Jedná se o sochy nebo památníky věnované mrtvým, jejichž význam vyplývá z jejich vlastní existence; jejich umístění sice zdaleka není bez důležitosti, přesto by však mohly být oprávněně lokalizovány jinde, aniž by se tím změnil jejich význam. Jinak je tomu u stavebních celků, které vytvořil čas a které odvozují svůj význam ze složitých vztahů mezi svými prvky: jsou zrcadly světa nebo určité epochy, jako katedrála v Chartres nebo palác ve Versailles.

Soustředíme se snad naopak na oblast funkční? Rozvine se před námi škála míst, počínaje těmi, která jsou jasně určena k udržování určité nepřenosné zkušenosti a která mizejí spolu s těmi, kdo tuto zkušenost prožívali, což je případ spolků válečných veteránů, až po místa, jejichž rovněž přechodný důvod existence náleží do oboru pedagogického, což je případ učebnic, slovníků, závětí nebo „rodinné kroniky“, které sepisovaly v klasické době hlavy rodin pro své potomky. Budeme nakonec vnímavější k momentu symbolickému? Pak proti sobě postavíme například místa vládnoucí a místa ovládaná. Ta první, spektakulární a vítězná, diktátorská a obvykle nadiktovaná, ať už státní mocí nebo nějakým sdružením, vždy však seshora, vydechují často chladem nebo důstojností oficiálních obřadů. Spíše než že bychom na ně chodili se na ně vydáváme. Ta druhá jsou místa skýtajícími útočiště, svatyní spontánní věrnosti a mlčenlivých poutí. Jsou živoucím srdcem paměti. Na jedné straně Sacré-Cœur, na druhé lidová pouť do Lourdes; na jedné straně státní pohřeb Paula Valéryho, na druhé pohřbívání Jean-Paula Sartra; na jedné straně de Gaullův smuteční obřad v Notre-Dame, na druhé hřbitov Colombey.

Tato třídění bychom mohli propracovávat do nekonečna. Klást proti sobě místa veřejná a místa soukromá, čistá místa paměti, která jsou beze zbytku totožná se svou památeční funkcí jako pohřební projevy, Douaumont nebo zeď komunardů –, a ta, u nichž je rozměr paměti jen jedním prutem ve svazku jejich symbolických významů, jak je tomu u státní vlajky, cyklu svátků, poutí atd. Smysl tohoto typologického náčrtu nespočívá v jeho přesnosti nebo vyčerpávající povaze. Nespočívá dokonce ani v bohatosti, kterou může evokovat. Spočívá v tom, že je možný. Ukazuje nám, že neviditelná souvislost spojuje objekty bez zjevného vztahu a že zařazení hřbitova Père Lachaise a Francouzské statistické ročenky do téže rubriky není surrealistickým setkáním deštníku a žehličky. Existuje zde artikulovaná síť těchto různých totožností, nevědomá organizace kolektivní paměti, kterou máme za úkol přivést k uvědomění si sebe sama. Místa jsou naším okamžikem národní historie.

Jeden jednoduchý, ale rozhodující rys je radikálně odlišuje od všech typů historie, na něž jsme zvyklí, a to jak starých tak nových. Všechny historické a vědecké přístupy k paměti, ať už se zabývají pamětí národa nebo pamětí společenských mentalit, zkoumaly *realia*, věci samotné, jejichž skutečnost se snažily zachytit co nejbezprostředněji. Na rozdíl od všech předmětů historie nemají místa paměti v oboru skutečnosti žádné referenty. Nebo jsou spíše svým vlastním referentem, jsou znaky, které odkazují jen samy k sobě, znaky v čistém stavu. Ne že by neměly živý obsah, žádnou fyzickou přítomnost a žádnou historii; právě naopak. To, co je činí místy paměti, je ale přesně to, čím se vymykají historii. *Templum*: v neurčitosti světského prostoru nebo času, prostoru a času, je vykrojen kruh, ve kterém je vše důležité, symbolické, významné. V tomto smyslu je místo paměti místem dvojitým; místo přemíry zavřené v sobě samém, uzavřené ve své identitě a soustředěné kolem svého jména, přesto však neustále otevřené vůči celému rozsahu svých významů.

Proto je jejich historie nejobyčejnější a nejméně běžná. Očividná témata, neklasičtější materiál, prameny na dosah ruky, nejméně složité metody. Mohli bychom věřit v návrat k historii provozované předevěřím. Jde však o něco úplně jiného. Tyto předměty lze uchopit pouze v jejich nejbezprostředněji empirické povaze, ale to hlavní, oč se zde jedná, je jinde, neschopno vyjádření v kategoriích tradiční historie. Historická kritika se cele proměnila v kritickou historii, a to nejen pokud jde o její pracovní nástroje. Probuzená sama ze sebe k životu druhého stupně. Historie ryziho přenosu, která je stejně jako válka uměním zcela vázaným na provádění, vytvořeným z křehkého štěstí vztahu k oživenému předmětu a z nebývalého historikova zaujetí svým tématem. Historie, která se konec konců opírá jedině o to, co sama mobilizuje, která je tenkým, nehmatatelným, sotva vyslovitelným poutem, tím, co v nás zbývá z nevykořenitelného, tělesného lpění na určitých symbolech přesto, že již vybledly. Znovuoživení historie v Micheletově stylu, které nám nevyhnutelně připomíná ono probuzení milostného zármutku, které tak dobře popsal Proust, onen okamžik, kdy se konečně vyprošťujeme z moci vášnivě posedlosti,

kdy však skutečný smutek spočívá v tom, že již netrpíme tím, co nám způsobilo tolik utrpení a co od nynějška chápeme jen skrze rozumové důvody, a nikoli nerozumností srdce.

Odkaz velmi literární. Je snad politováníhodný, nebo mu naopak máme přiznat plné oprávnění? Toto oprávnění mu znovu dává doba. Paměť vlastně nikdy nepoznala jiné podoby legitimacy kromě dvou: historické nebo literární. Jejich působení bylo ostatně souběžné, ale až do naší doby vzájemně oddělené. Dnes se hranice mezi nimi stírá a ze skoro současně postupující smrti historie jako paměti a paměti jako fikce se rodí takový typ historie, jenž vděčí za svou prestiž a legitimitu svému novému vztahu k minulosti, k jiné minulosti. Historie je naší náhražkovou obrazností. Renesanci historického románu, módu zosobněného dokumentu, literární oživení historického dramatu, úspěch ústního historického vyprávění, jak bychom toto vše vysvětlili jinak, než jako čerstvou krev vymírající fikce? Zájem o místa, kde se zachycuje, zahušťuje a vyjadřuje vyčerpaný kapitál naší kolektivní paměti, je součástí této nálady. Historie, hloubka epochy vytržené ze své vlastní hloubky, opravdový román epochy bez opravdového románu. Paměť, vyzdvižená do středu historie je pronikavým zármutkem literatury.